

Opplevingar frå bilen

Dei fyrste turistane som kom til Sirdal skapte furore på Lunde i 1832 då dei forklarte at målet for reisa var berre å sjå seg om. Det var heilt framande på den tida å reise rundt utan mål og meining. I dag er det annleis, og sirdølar har blitt godt kjend med turisme. Skal du reise gjennom Sirdal i dag for å «sjå deg om», så veit me at opplevinga vert større dersom ein kan læra noko/få litt ekstra informasjon undervegs.

Om du kjem **frå Lysebotn eller Brokke**, så kjem du øvst i Sirdal, til Ådneram. Om du då køyrer sørover, til Tonstad, så kan du oppleva kulturhistorie frå bilen på denne måten:

Kjekt å vite – om kontakten til Setesdal og skinnveggar.

Det har vore tett kontakt mellom Sirdal og Setesdal i uminnelige tider, både handel og giftemål knytta dei to dalføra saman. Det var særleg setesdølane som var flittige med handelsturar over fjellet, noko som m.a. var fordi dei måtte til Stavanger når dei skulle betala skatt. Sidan skatten vart betalt med skinn og pelsvarer, blei ferdselsvegane over fjellet ofte kalla for «skinnveggar».

Midt i den gamle «skinnvegen» mellom Suleskard i Sirdal og Hylestad i Setesdal, om lag 880 meter over havet, ligg Håhelleren (høyrrer til i Valle kommune). Namnet kjem frå det gammalnorske ordet «Hå», som betyr høg, og henspelar til størrelsen på hedlaren.

«*Denne Vei befares meget af Sætersdøler og Sirdøler. At Trafiken er betydelig kan skjønnes deraf, at der fra offentlig Side i lang Tid har været talt og skrevet om et større Veianlæg over denne Fjeldstrekning*», skrev Valle formannskap i 1866. For å trygge ferdselen, ble det bevilget pengar til veivisere over heia samt til bygging av en fjellstue ved Håhelleren. «*På Grund af Taage, Uveir og Snefog, saa mangt et Menneske tilsætter Livet ved at styrte ned i Afgrunde, nedsnees og fryse i hjel*».

Den fyrste Håhellerstova vart bygd i 1867, på tuftene av ein buplass som var ved Håhelleren i byrjinga av 1800-talet. Fjellstova som er her i dag vart bygd i 1950. Denne tilhøyrar Turistforeninga, og har 9 sengeplassar. Sjå meir informasjon og turforslag på deira internettside: <https://ut.no/hytte/3.2406/>

Kvæven Bygdetun / Sirdal fjellmuseum

Ta gjerne ein stopp ved Kvæven Bygdetun. Her er det Turistinformasjon, og du kan ta ein vandringstur på tunet. Noko av det viktigaste med formidlinga ved museet er heieområda som omsluttar oss, og kva stor betydning heia har hatt gjennom alle tider. Ferdsels- og handelsvegane er allereie nemnd, men det har òg vore viktige område for drift av sau og for jakt.

Om sau (driftehei): I byrjinga av 1800-talet starta nokre bønder på Jæren å senda sau til fjells med omreisande fehandlarar, fordi beitemarka heime var for liten eller dårleg. Ein oppdagar snart at sauer som hadde vore på beite i fjellet, var i betre form enn sauer som hadde gått heime i bumarka. Driftetraffikk med sau til høgheiene nord i Sirdal starta for alvor kring 1820. Driftene drog frå Jæren i juni, og kom tilbake ei gong i september. (det er denne tradisjonen som er grunnlaget for det årlege arrangementet her på Kvæven «Sirdalsdagane»). Det stadig aukande antal med sau som vart førd til fjells, fekk etter kvart følgjer for det tradisjonelle stølsbruket som hadde vore i heiene her. Fleire bønder fann ut at det var meir lønsamt å ta imot driftesau enn å driva med stølsbruk. Mange av støls- og uteslåttene vart difor lagd ut som driftebeiter, og stølshytter kunne bli gjetarhytter.

Heiberg (jaktterreng): I 1904 begynte Thorvald Meyer Heiberg å kjøpe opp store heieområde i Sirdal- og Setesdalheiene, til slutt var han det største landeigaren i Noreg med over 1 million mål. Han hadde ein forretningsidé om å leggja til rette for rikfolk, særleg utlendingar som kunne, og ville betala for jakt og fiske i norske høg fjell. Heiberg sette opp om lag 30 jakthytter inne i heia, frå 1 til 5 hytter på kvart felt. Den eine av desse vart i 2001 flytta frå Trongen og rekonstruert på Kvæven bygdetun. I tillegg vart det bygd ei "føringshytte" knytt til denne.

Stølshus, Kvæven bygdetun

Driftetradisjon i heieområda

Heiberghytte, Kvæven bygdetun

Øysteinshedlaren

Mellom Tjørhom og Omlid, kan du ta av vegen mot Tjørhom kraftverk. Frå parkeringa kan du sjå opp til Øysteinshedlaren. Her er òg tursti opp til hedlaren om du vil studera den nærare. Turen finn du beskriving av her: <https://listerfriluft.no/friluftaktiviteter/sirdal/fotturer/øysteinshedlar/>

Dette er ein stor hedlar som ligg vest for Tjørhom kraftverk. Hedlaren er 22 meter djup, og her har ein funne spor som syner at det har vore stor aktivitet her gjennom mange år. Her er det funne eldflint, trekol, beinsamlingar og fugleknoklar. Eit gammalt sagn frå Sirdal, fortel at kong Øystein kom ridande frå vest, i lag med hirden sin. Det var seint om kvelden då dei kom til Tjørhom, og han valde difor å overnatte i den store hedlaren. Hendinga gjorde nok stort inntrykk på den tida, for sagnet er seinare blitt fortald gjennom generasjonar fram til vår tid. Framleis har både hedlaren og bukta, Øysteinsevja, namn etter den gamle kongen.

Dorgefoss

Før Sira vart regulert (Sira-Kvina kraftselskap), var det eit stort og imponerande fossefall ved Dorga. Frå år 1900 finn ein følgjande frå historikaren Yngvar Nielsen som skriv dette om fossen: *«Fremfor alle andre må Dørefossen nævnes,- et fald, som ikkje paa mange steder har sin ligemænd. Her har vandet arbeidet og gravet sig en dyb rende, hvori Sireaaens samlede vnnmasse styrter ned. Alt, hvad nogen fantasi kan male om en foss, det er her,- det trange gjel, fosseduren og de hvirvlende støvskyer. I dybet driver vandet sin viltreste leg,- det farer frem i en kløft, mot hviklen Ridderspranget kun er ringe, og naar det tilsidst har udtømt sin kraft, kommer det frem af mørket i dagen. Dørefoss er ingen Rjukan. Men den er derfor ligefuldt en stor naturmerkværdighed».*

Det er òg knyttet til mykje spenning og dramatik til Dorgefoss. Eit gammalt sagn seier at dødsdømte personar fekk sjansen til å redde livet ved Dorgefoss. Dersom ein dødsdømt greidde å hoppa over fossen, frå vest til aust på ein bestemt stad, så skulle han få behalda livet. Ved rasteplassen ligg òg «Håvardsteinen», ein stein som vart løfta med handemakt av Håvard Torjussen Valevatn (1822-1880). Dorgefossen er Sirdal sin 1000-års stad. Les meir om fossen og turstiar kring staden her: <https://www.visitnorway.no/reisemal/sorlandet/listings-lister/dorgefoss/20280/>

Gravminnefeltet på Skeie

Nedanfor grenda Skeie renn elva Sira stille og rolig mellom stupbratte fjell. Langs elva si vestside, inne i ein furuskog, ligg eit freda gravminnefelt frå folkevandringstida (400 – 800 e.Kr). Det er registrert 23 gravhaugane her. Dei høgaste er om lag 1,5 m høge, medan andre er så låge i terrenget at det er vanskeleg å skilja dei ut frå den naturlege skogsvegetasjonen. Gravplassane vart ofte lagd langs ferdssvegar på dominerande stadar i terrenget, slik at dei var godt synlege. Truleg var grunnen til dette at det var eit ønskje om nærhet mellom de levande og dei døde. I hedensk tid blei gravhaugar akta og frykta, og var sentrum for gudetro og forfedrekult. Forfedregravene var med på å skapa røtter og identitet, og knytta band tilbake til fortida. Dette er eit kjempelflott område med rasteplass og skilt med meir informasjon og gravminnefeltet. Her kan du òg ta ein vandringstur mellom gravhaugane. Eining for kultur har eit ryddeprosjekt i skogen kring gravhaugane, sommaren 2020, og det skal leggjast opp til betre tilgjenge for folk med sti gjennom området.

Øysteinhedlaren

Dorgefoss

Gravminnefeltet på Skeie

Køyrer du gjennom **Hunnedalen** til Sirdal, så kjem du til Sinnes. Herfrå kan du køyra nord til Ådneram eller sør mot Tonstad. Sjå beskrivelsar ovanfor.

Dersom du kjem til Sirdal frå sør, **frå Evje eller Flekkefjord**, så er det mange opplevingar du kan få med deg på køyreturen til Tonstad:

Oftedal og Strandeli

Den som køyrer gjennom Oftedal for fyrste gong bør leggja merke til det flote landskapet her. Fossen som spring ut frå berget høgt oppe i den østvendte lia, kan vera eit mektig skue når det er mykje vatn i den. Dette er «heie-åna», bekken som har sitt utspring frå Kleivevatnet, og som tidlegare var ein kraftressurs for oppsitjarane på Oftedal. Elver og bekker har alltid vore ein viktig og avgjerande faktor for busetjing i eit område. Det er mange kulturspor i heie-åna, og denne er difor med på å gje Oftedal ein historisk kontinuitet.

Tar du av frå hovudvegen, og køyrer ned til Strandeli, så er her eit flott område for friluftsliv. Her er òg ei mektig hvelvingsbru av stein. Les meir på: www.sirdal.kommune.no

Øksendal

Når du kjem til Haughom, kan du ta av vegen til Øksendal. Her kan du køyra ein tur rundt Øksendalstjødna. I denne grenda er det bevart mange flotte spor etter det gamle jordbrukslandskapet, her er steinrøyser, steingjerder og lauvtre eit vanleg syn. Den flotte Øksendalstjødna har på grunn av sine våtmarksområde eit svært rikt fugleliv. Området vert rekna som den mest artsrike fuglebiotopen i heile Sirdal, og utgjer ein viktig hekke- og overvintringsstad for gressender og vadefugl. Her er òg ei flott badestrand som er svært populær.

Virak (grenda på andre sida av Sirdalsvatnet frå Haughom)

Frå Haughom kan du sjå over vatnet til Virak. Dersom du vil køyre til denne garden, så er det køyreveg frå Tonstad eller frå Sira. Når Virak vert betrakta frå Haughom-sida, så ser ein eit vakkert og velhaldt jordbrukslandskap. Den visuelle ramma rundt dei opne jordbruksareala består av vatn, skog, fjell og himmel, og lagar eit harmonisk og heilhetleg inntrykk. Virak har eit flott kulturlandskap, med gravhaugar frå vikingtida, einerbakker på grunnlendt mark, gamal hagemarkskog i skråninga ned mot Sirdalsvatnet, steingjerder, høyløer og ein eldre bebyggelse som i stor grad er prega av tradisjonell byggeskikk.

NB: Både Haughom og Virak har flotte båthammer knytta til Sirdalsvatnet, så desse gardane kan du òg vitja om du kjem vassvegen til Sirdal.

Sirdalsvatnet

Sirdalsvatnet strekkjer seg frå Tonstad til Osen i ei lengd av 27 km. Arealet er 19 km². Det største djupet, litt sør for Haughom, er 185 m. Mellom Virak og Haughom er vatnet på sitt breiaste: 1.2 km. Det smalaste punktet finn ein ved Mjåsund, det er 300 m. Sirdalsvatnet har frå gammalt av vore den viktigaste ferdselsåra for dei som budde langs vatnet. Skulle ein nokon stad var det som regel den enklaste løysninga å ro. Før dampbåten kom til Sirdalsvatnet, var det vanleg at ein rodde til byen, Flekkefjord, for å handle inn sommarmaten. Ein måte å gjere dette på var å ta med seg hest og kjerre i båten. Desse blei brukt på land frå Osen. Ofte starta ein roturen om natta, handla i byen om dagen og før heim att

same kveld. Nordavinden var ofte lei å stri med på heimvegen, særleg når båten var fullasta med varer, folk og fe.

På vinterstid blei varer og post frakta på isen. Om isen ikkje var trygg, hende det at ein drog ein liten båt på kjelke der det var is, og tok i bruk båten der det var ope vatn. Dette kunne nok vera farleg, men posten skulle fram!

Holmen: Holmen i Sirdalsvatnet er om lag 170 meter lang, 60 meter brei og 10-12 meter høg. I byrjinga av førre hundreår høyrde Holmen til grenda Virak som felleseige. Ein tradisjon seier at “virlendingene” bytta bort Holmen til ein oppsittar i Haughom for eit ankar brennevin.

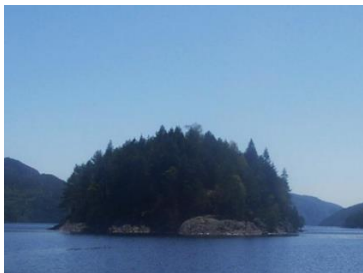
Det mest spennande som er knytt til Holmen er saga om dronning Astrid sin flukt med sonen Olav Tryggvasson. Dette er eit svært gammalt segn som har blitt fortald mange stadar kring Sirdalsvatnet opp gjennom fleire generasjonar.

Tyskerbunkeren: Vegstrekninga mellom Haughom og Tonstad vart ferdig i 1942, og var ein del av den “indre militærveg” mellom Stavanger og Kristiansand. Ein stad langs vegen var det svært smalt, med bratt fjell på eine sida og Sirdalsvatnet på den andre sida. Tyskarane bygde ein bunker her i 1943. Hensikta med dette dekningsrommet var å stansa dei allierte styrkene dersom dei skulle koma frå nordaust gjennom Sirdal. Bunkeren med Sirdalsvatnet er eit av dei få bevarte minnesmerke ein har i Sirdal frå krigen, og er sjeldan i landssamanheng då den ligg langs ein innsjø i innlandet.

Tyskerbunkeren er vanskeleg tilgjengeleg i dag, men ligg ned mot Sirdalsvatnet, nord for «Berkjenesodden», eller den nye tunnelen.

Nykkhedlar: Dette er ei grotte i berget, like over vassoverflata på vestsida av Sirdalsvatnet. Fjellet over er høgt og bratt og held fram ned i det kalddjupe vatnet nedanfor. Frå gammalt av sa dei at Nøkken heldt til her, det var mange som frykta den når dei rodde på Sirdalsvatnet.

Det er meir informasjon om kulturminne kring Sirdalsvatnet på internettsida: www.naturtriangelet.no

Holmen i Sirdalsvatnet

Tyskerbunkeren

Nykkhedlaren

Tonstad

Gravhaugen: Før du kjem til Tonstad sentrum, så kan du sjå ein gravhaug som ligg til venstre for vegen (rett syd for Sirdalsheimen). Denne haugen er truleg frå folkevandringstida, eller tidleg vikingtid. Denne gravhaugen er eit flott kulturminne og vitnar om at det har vore busetjing på Tonstad iallefall sidan år 400 e.Kr. Det som gjer denne gravhaugen svært interessant er at det kan dreie seg om ei skipsgrav, det vil seie at den døde fekk ein båt med seg som ein del av gravgodset. Dette er ikkje usannsynleg med den nære beliggenheten til Sirdalsvatnet.

Gamle Tonstad sentrum: I dagens Tonstad sentrum finn du butikkar og bakeri. Før i tida, då all ferdsel gjekk på vatnet, så var sentrum knytta til bryggeområdet. Dette er i dag ein flott vandringstur, frå sentrum og ned gjennom denne «gamlegata». Det gamle bygningsmiljøet er godt bevart. Her var det tidlegare bakeri, hotell, vertshus m.m.

Tonstad kyrkje: Allereie på 1300-talet skal det ha vore ei katolsk Maria-kyrkje på same stad som Tonstad kyrkje ligg i dag. Meir informasjon om kyrkjer og kapell i Sirdal på: <https://sirdal.kyrkja.no/>

Køyrer du gjennom **Gyadalen, frå Stavanger eller Eigersund**, så kjem du ned Finsnesbakkane til Tonstad. Her er det ein flott rasteplass ved Finsådammen.

Finsådammen: Bruddsteinsdammen ved Finså er ein om lag 7 meter høg buedam som er laga av kilt stein. Teknikken med å bygga demningar på denne måten, var vanleg kring århundreskiftet (1800-1900),

men i dag er det berre eit fåtal att av desse miniatyrdammane. Her er ein flott rasteplass, kor du kan sjå nærare på den flott demninga nede i åna.

Vidare til Tonstad, her kan du få med deg ein del kulturhistorie som er nemnd ovanfor, og du kan leggja turen vidare nordover i kommunen, eller sør mot Evje.

Gamle Tonstad sentrum

Gravhaugen, Tonstad

Rasteplass ved Finsådammen